

32. évfolyam

2017. 3. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

GALAMB GYÖRGY és HUNYADI ZSOLT

A kiadvány

az

a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara,
a Szegedért Alapítvány,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a Nemzeti Együttműködési Alap
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER
GALAMB GYÖRGY
HUNYADI ZSOLT

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
SZÁSZ GÉZA
TOMKA BÉLA
TÓTH HAJNALKA
TÓTH SZERGEJ
VUKMAN PÉTER

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

CLAUDIA ALRAUM

Egységesítés az ítélkezés által (Észrevételek a pápai kiküldött bírók 1189 előtti apuliai tevékenységéhez) Fordította: *Barabás Gábor* 5

JUHÁSZ PÉTER

Az Árpádok trónöröklési rendje a 10–12. században 17

BARABÁS GÁBOR

Kálmán szlavón herceg és IX. Gergely pápa (Magyar királyi herceg az Apostoli Szentszék szolgálatában?) 36

CSERNUS SÁNDOR

A császári univerzalizmus Zsigmond diplomáciájának gyakorlatában (A franciaországi és angliai látogatás tanulságai) 52

TUSOR PÉTER

Magyarország és Róma, 1628–1635 (J. B. Pallotto, C. Rocci és M. Baglioni bécsi nunciatúrájának magyar vonatkozásai) 74

Műhely

KATONA CSETE

Orgyilkosok, kémek, rajtaütés (A hadviselés alternatív módszerei az izlandi sagákban) 94

HARASZTI SZABÓ PÉTER

Párhuzamos életrajzok? (Kúriai és kancelláriai jegyzők egyetemjárása és karrierlehetőségei a Zsigmond-korban) 111

HORVÁTH ILLÉS

Szent László kultusza Luxemburgi Zsigmond uralkodói reprezentációjában 128

Határainkon túl

„Eltanácsoltak attól, hogy ezzel csináljak karriert” (Beszélgetés Marie-Madeleine de Cevinsszel) A beszélgetést készítette: *F. Romhányi Beatrix* 145

Marie-Madeleine de Cevins műveinek bibliográfiája 151

MARIE-MADELEINE DE CEVINS

A ferencesek asztala (A Kisebb Testvérek táplálkozási gyakorlata a késő középkori Közép-Európában) Fordította: *Galamb György* 156

Figyelő

Ezüst és hatalomépítés Északkelet-Európában (Adamczyk, Dariusz: <i>Silber und Macht. Fernhandel, Tribute und die piastische Herrschaftsbildung in nordosteuropäischer Perspektive [800–1100]. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2014</i>)	
PÉDERI TAMÁS	167
Tornyok harca a középkori Rómában (Alberto di Santo: <i>Guerre di torri. Violenza e conflitto a Roma tra 1200 e 1500. Viella, Roma, 2016</i>)	
SZOLNOKI ZOLTÁN	171
Újabb lépés a római közjog újrafelfedezéséhez Magyarországon (Pókecz Kovács Attila: <i>A principátus közjoga. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2016</i>)	
BAJÁNHÁZY ISTVÁN	175
Néhány gondolat egy régen várt erdélyi levéltári segédkönyvhöz (Bernhard Heigl – Petra Rezac – Thomas Sindilariu: <i>Archivführer zur Geschichte der Deutschen in Kronstadt und dem Burzenland. De Gruyter Oldenbourg Verlag, München, 2016</i>)	
CZIRÁKI ZSUZSANNA	179
A kritika veszélyeiről (Reinhart Kosseleck: <i>Kritika és válság. Tanulmány a polgári világ patogeneziséről, Budapest, Atlantisz, 2016</i>)	
BALÁZS PÉTER	183
Számunk szerzői	188

BARABÁS GÁBOR

Kálmán szlavón herceg és IX. Gergely pápa

*Magyar királyi herceg az Apostoli Szentszék szolgálatában?**

Kálmán, Halics királyja és Szlavónia hercege¹ 1208-ban született Merániai Gertrúd és II. András király negyedik gyermekeként,² vagyis a magyar uralkodóház hercegeként.³ Alig hat-éves volt, amikor a szepesi egyezmény⁴ eredményeképp eljegyezték egy lengyel herceg, a krakkói Fehér Leszek (*Leszek Biały*) lányával, Salomeával. Ezután a Kijevi Rusz egyik fejedelemségének, Halicsnak az élére került, méghozzá a III. Ince pápa (1198–1216) által jóváhagyott koronázása révén királyi címmel.⁵ Néhány évvel később, valószínűleg 1221-ben azonban feleségével együtt el kellett menekülnie a fejedelemségből.⁶ Magyarországra visszatérve először a Szepességben telepedett le,⁷ majd hercegeként – *dux*ként – Horvátország és Dalmácia, illetve Szlavónia élére került.⁸ Ezt a hercegi címet viselte élete hátralévő részében az érvényét nem veszített királyi méltóság mellett.⁹ Magyarország egyik külön kormányzatá-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Köszönöm Font Mártának a kutatáshoz nyújtott segítséget.

¹ Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. 448.; Almási Tibor: *Kálmán. Magyar herceg*. In: Kristó Gyula (főszerk.) – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. (a továbbiakban: KMTL). Budapest, 1994. 316.; Font Márta – Barabás Gábor: *Kálmán (1208–1241). Halics királyja – Szlavónia hercege*. Budapest–Pécs, 2017.

² Wertner: *Az Árpádok családi története*, 436–438.

³ Vö. Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979. 32–33.; Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig*. Debrecen, 1997. 74–87.

⁴ Font Márta: *II. András orosz politikája és hadjáratai*. Századok, 125. évf. (1991) 2. sz. 125.; Procházková, Nataša: *Koloman Haličský na Spiši pred rokom 1241*. In: Gładkiewicz, Ryszard – Homza, Martin (eds.): *Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*. Levoča – Wrocław, 2003. 244.; Hollý, Karol: *Princess Salomea and Hungarian – Polish Relations in the Period 1214–1241*. *Historický časopis*, vol. 55. Supplement (2007) 12.

⁵ Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged, 2005. 204–210.; Font–Barabás: *Kálmán (1208–1241)*, 41–44.

⁶ Font: *Árpád-házi királyok*, 204–214., 217.; Font–Barabás: *Kálmán (1208–1241)*, 67–70.

⁷ Vö. Zsoldos Attila: *Szepes megye kialakulása*. Történelmi szemle, 43. évf. (2001) 1–2. sz. 25.

⁸ Vö. Font: *Árpád-házi királyok*, 213.; Zsoldos: *Szepes megye kialakulása*, 25.; Procházková, Nataša: *Some Notes on the Titles of Coloman of Galicia*. In: Kucharská, Veronika – Kuzmová, Stanislava – Mesiarkin, Adam (eds.): *Slovakia and Croatia Vol I. Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (until 1780)*. Bratislava–Zagreb, 2013. 105–106. A címek kérdésére lásd: Barabás Gábor: *A magyar királyi család címhasználat a 13. század elején a magyarországi és a pápai források tükrében*. Turul, 88. évf. (2015) 4. sz. 125–129.

⁹ III. Honorius pápa 1222. január 27-én kelt levelében kifejtette, hogy a pápai engedéllyel végrehajtott koronázás révén a királyi cím nem ruházható át Kálmán öccsére, Andrássra. Potthast, August: *Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV*. I. Berolini, 1874. (a továbbiakban: RPR) no. 6777., Pressutti, Pietro: *Regesti del Pontefice Onorio*

nak vezetőjeként rendelkezett egész Szlavónia (valamint Horvátország és Dalmácia), illetve a hozzá tartozó magyarországi megyék¹⁰ ügyei felett. Felnőtt élete során szűkebb területén kívül is aktívan vett részt a magyarországi ügyekben, közvetített például testvére, Béla és atyja, II. András között, majd támogatta bátyját annak trónra lépése után is.¹¹ 1237-ben sikeres hadjáratot vezetett Boszniába, és bár a muhi csatából még el tudott menekülni, 1241 májusában a Zágráb közeli Csázmán belehalt sérüléseibe.¹²

Tanulmányunkban a herceg 1226 utáni tevékenységének egy másik aspektusát vesszük górcső alá, méghozzá Kálmán és a pápaság kapcsolatát.¹³ Ebbe a kategóriába ügyek széles skálája tartozik, a szlavón herceg és IX. Gergely pápa (1227–1241) kapcsolata kifejezetten összetettnek tekinthető. Kálmán és a magyar egyház kisebb-nagyobb ügyei mellett ebbe a csoportba tartozik többek között a boszniai eretnekek elleni küzdelem kérdésköre, a hercegnek adott pápai megbízás két özvegy lengyel hercegnő ügyében, a beregi egyezmény betartására tett eskük kérdése, a templomos lovagrend szlavóniai provinciájával folytatott pereskedés, valamint a spalatói és zágrábi egyházak egyesítésének terve is.

A boszniai eretnecség elleni harc

Kálmán herceg számára Szlavónia, Horvátország és Dalmácia élén a boszniai eretnecség (boszniai egyház) jelentette az egyik legkomolyabb kihívást. Az ellene folytatott küzdelemre nem kizárólag IX. Gergely 1233-tól jelentkező állandó biztatása, valamint keresztény uralkodói kötelessége motiválta. Ninoszláv Máté, Bosznia 1232 óta hatalmon lévő bánja ugyanis az eretnekek támogatásával párhuzamosan a magyar uralom ellen is fellépett.¹⁴ Ehhez éppen

III Dall' anno 1216 all' anno 1227. t. I–II. Romae, 1888. no. 3764. Vö. Procházková: *Koloman Haličský*, 244–245.

¹⁰ Vö. Györfly György: *Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata*. Levéltári Közlemények, 41. évf. (1970) 2. sz. 129.; Zsoldos Attila: *Az ifjabb király országa*. Századok, 139. évf. (2005) 2. sz. 243–244.; Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Budapest, 2007. 24–25.; Weisz Boglárka – Zsoldos Attila: *A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl*. In: Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György (szerk.): *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2010. 477.

¹¹ Kálmán egy nehezen értelmezhető 1232-es oklevele szerint öccse, András ezzel szemben fegyveres erővel támadt Kálmán területére. *Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica*. Szerk. Zsoldos Attila. Budapest, 2008. (a továbbiakban: RD) no. 10. Lásd Font–Barabás: *Kálmán (1208–1241)*, 129–131. Vö. Procházková: *Some Notes*, 106–107.

¹² Kádár Tamás: *Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között*. Fons, 19. évf. (2012) 1. sz. 94.

¹³ Kálmán és IX. Gergely pápa jó viszonyát a herceg uralkodása egyik karakterisztikus elemének nevezte Karol Hollý. Hollý: *Princess Salomea*, 29. Vö. Procházková, Nataša: *Postavenie haličského kráľa a slavonskeho kniežata Kolomana z rodu Arpadovcov v uhorskej vnútornej a zahraničnej politike v prvej polovici 13. storočia*. Medea, vol. 2. (1998) 72.

¹⁴ Vö. Runciman, Steven: *The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy*. Cambridge, 1947. 106.; Bárány Attila: *II. András balkáni külpolitikája*. In: Kerny Terézia – Smohay András (szerk.): *II. András és Székesfehérvár*. King Andrew and Székesfehérvár. Székesfehérvár, 2012. 158–159. Az eretnecség gyanújába keveredett világi uralkodók elleni eljárás kánonjogi hátterének IX. Gergely pontifikátusa alatti alakulására lásd: Hageneder, Othmar: *Studien zur Dekretale „Vergentis“ (X. V, 7, 10): Ein Beitrag zur Häretikergesetzgebung Innocenz' III.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung, Bd. 49. (1963) 169–171. Más elképzelések szerint az eretnecség vádjá éppen magyar oldalról merült fel, és a Bosznia feletti

a pápa támogatását igyekezett felhasználni, készen mutatkozva az eretnekség visszaszorítására Boszniában. IX. Gergely ezért 1233-ban pápai oltalom alá vette Ninoszlávot, aminek tiszteletben tartására Kálmánt is figyelmeztette.¹⁵

1234-re azonban úgy tűnik, elfogyott IX. Gergely türelme, és hadjáratra szólított fel Ninoszláv ellen, amelynek vezetésére Kálmánt szemelte ki.¹⁶ Erre azonban ekkor nem került sor, így 1236-ban a pápa oltalma alá vette Ninoszláv ellenfelét, Szibiszlávot, Ozora urát, míg a következő évben, 1237-ben Kálmán feltehetően megindította hadseregét Boszniába. A hadi események részletei ugyan nem ismertek, de a herceg valószínűleg sikereket ért el, s Ninoszlávnak egészen a tengermelléig kellett visszahúzódnia.¹⁷ Kálmán 1238-ban egy másik üggyel, a konstantinápolyi latin császárság nehéz helyzetével kapcsolatban kapott – bátyjával együtt – pápai, arra kérte őt IX. Gergely, hogy engedje át területén a nyugatról Konstantinápolyba tartó II. Balduin császárt és csapatait. A szlavón herceg reakciójáról nem rendelkezünk adattal, de az ismert, hogy a latin uralkodó valóban Magyarországon keresztül tért haza 1239 és 1240 fordulóján.¹⁸ A boszniai helyzet alakulását illetően Pósa boszniai püspök és pápai legátus szerepe emelhető ki. A térítés és vele a püspökség az 1230-as években a domonkosok által vezetett misszió kezébe került, akik élvezték a pápa, a pécsi püspök, valamint a herceg támogatását is.¹⁹ Az utóbbira jó példa a Pósanak adományozott, a pécsi egyház-

fennhatóság megszerzését célozta. Lorenz, Manuel: *Bogomilen, Katharer und bosnische „Christen“*. *Der Transfer dualistischer Häresien zwischen Orient und Okzident (11.–13. Jh.)*. In: Nemes – Balázs J. (Hrsg.): *Vermitteln – Übersetzen – Begegnen: Transferphänomene im europäischen Mittelalter und in der frühen Neuzeit; interdisziplinäre Annäherungen*. Göttingen, 2011. 114–117.; Rabić, Nedim: *Im toten Winkel der Geschichte: Johannes von Wildeshausen als Bischof von Bosnien 1233/34–1237*. In: Heusinger, Sabine von – Füllenbach, Elias H. – Senner, Walter – Springer, Klaus-Bernward (Hrsg.): *Die deutschen Dominikaner und Dominikanerinnen im Mittelalter*. Berlin–Boston, 2016. 56ff.

¹⁵ Lásd alább. Vö. Fine, John V. A.: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor, 1987. 143–145.; Kanyó Géza: *Kálmán herceg 1208–1241*. *Katholikus Szemle*, 9. évf. (1895) 430–431.; Fried, Johannes: *Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11. – 13. Jahrhundert)*. Heidelberg, 1980. 288.

¹⁶ RPR no. 9726.; *Les registres de Grégoire IX*. Recueil des bulles de ce pape publiées et analysées d'après les manuscrits originaux du Vatican par L. Auvray, t. I–IV, Paris, 1890–1955. (a továbbiakban: RGIX) no. 2128.; RPR no. 9737.; RGIX no. 2127.; RPR no. 9728.; RGIX no. 2125.; RPR no. 9733.; RGIX no. 2121.; RPR no. 9734.; RGIX no. 2122.; RPR no. 9735.; RGIX no. 2123.; RPR no. 9736.; RGIX no. 2124.; RPR no. 9738.; RGIX no. 2129. Egyes elképzelések szerint Kálmán már nem sokkal ezután, 1235-ben hadjáratot vezetett Ninoszláv ellen. Lásd Slavko Slišković: *Dominikanci i bosansko-humski krstjani*. In: Šanjek, Franjo (ed.): *Fenomen „krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*. Sarajevo – Zagreb, 2005. 487–489; Lorenz: *Bogomilen, Katharer und*, 116; Rabić: *Im toten Winkel*, 61.

¹⁷ RPR no. 10223.; RGIX no. 3272.; RPR no. 10224.; RGIX no. 3274. Vö. Runciman: *The Medieval Manichee*, 106.; Fine: *The Late Medieval Balkans*, 144.; Lambert, Malcolm: *The Cathars*. Oxford, 1998. 299.; Fried: *Der päpstliche Schutz*, 288.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. 2. köt. Budapest, 1899. 136.; Kanyó: *Kálmán herceg*, 434–436. Egyes történészek kétségbe vonják, hogy Kálmán valóban hadjáratot vezetett a térségbe. Brković, Milko: *Bosansko-humski kršćani u kržištu papinske i ugarske politike prema bosni i humu*. In: Šanjek, Franjo (ed.): *Fenomen „krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*. 163–164.

¹⁸ Lásd: RPR no. 10671.; RGIX no. 4623. Vö. Szűcs Jenő: *A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán*. IV. *Béla és az egyház*. *Történelmi Szemle*, 21. évf. (1978) 163–164.; Bácsatyai Dániel: *A 13. századi francia–magyar kapcsolatok néhány kérdése*. *Századok*, 151. évf. (2017) 252–254.

¹⁹ Lásd: RPR no. 9737.; RGIX no. 2127.; RPR no. 9738.; RGIX no. 2129.; RPR no. 9733.; RGIX no. 2121.; RPR no. 9734.; RGIX no. 2122.; RPR no. 10019.; RGIX no. 2769. Szovák Kornél: *A kun*

megyében fekvő Diakóvár (Đakovo), amely később a püspökség székhelye lett.²⁰ A Kálmán által meghódított területet 1241-es halála után ismét Ninosláv felügyelte, bár csak átmenetileg, IV. Béla 1247-es hadjárata, majd a bán 1250-es halála után az ismét magyar kézbe került.²¹

Kálmán herceg és a világiaknak adott pápai védelmek

Kálmánt IX. Gergely különböző pápai oltalmak miatt is többször megkereste, elsőként 1233 októberében az eretnokség elhagyására ígéretet tevő Ninosláv boszniai bán védelmével kapcsolatban.²² Ekkor a herceg csak a pápai rendelkezés követésére kapott felszólítást, de még ugyanazon év december 23-án²³ két özvegy lengyel hercegnő, opolei Viola²⁴ és sandomierzi Grzymisława²⁵ világi protektorává²⁶ nevezte ki őt az egyházfő.²⁷

Kálmán megbízásának lehetséges okait illetően a két özvegy helyzete és pápai védelembe vételüknek oka szolgálhat információval. Grzymisława esetében Kálmánhoz fűződő rokoni

misszió helye és szerepe a magyarországi domonkosok korai történeti hagyományában. In: Deme Ágnes – Barna Gábor (szerk.): *A Szent Domonkos rend és a kunok.* Szeged, 2016. 118–119.

²⁰ Vö. Basler, Djuro: *Ungarn und das bosnische Bistum (1181/85–1247).* Ungarn-Jahrbuch, Bd. 5. (1973) 14.; Fine: *The Late Medieval Balkans,* 144–145.; Kiss Gergely: *A püspökség határai.* In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543).* Pécs, 2009. 50.; Basić, Ivan: *O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII. stoljeću.* Pro tempore, vol. 3. (2006) 34.; Weigl, Herwig: *Ein bosnischer Bischof auf Arbeitssuche: Frater Ruger, sein Wirken als Passauer Weihbischof und sein Grab in Zwetl (1305).* Unsere Heimat. Zeitschrift für Landeskunde, Bd. 73. (2002) 175–180.; Gál Judit: *A dalmáciai egyházszerkezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása.* In: Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly (szerk.): *Micae Mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Budapest, 2013. 108–109.; Ternovác Bálint: *A boszniai latin püspökség története 1344-ig.* In: Fábián Laura – Gál Judit – Haraszti Szabó Péter – Uhrin Dorottya (szerk.): *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Budapest, 2016. 220ff.; Barabás Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét.* Pécs, 2015. 35–36., 185–187.

²¹ Senga, Toru: *IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”.* Századok, 121. évf. (1987) 4. sz. 605–607.; Udvardy József: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526).* Köln, 1991. 138.; Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok.* Budapest, 1993. 78–80.

²² RPR no. 9304.; RGIX no. 1521.; RPR no. 9305.; RGIX no. 1522.

²³ RPR no. 9349., 9352.; RGIX no. 1649.

²⁴ Lásd: Zientara, Benedykt: *Heinrich der Bärtige und seine Zeit: Politik und Gesellschaft im mittelalterlichen Schlesien.* München, 2002. 280–281., 289.; Grabowska, Anna: *The Church in the Politics of the Duke of Opole Mieszko II. Obese (1238–1246) in the Light of Diplomatic Sources.* In: Bolom-Kotari, Martina – Zouhar, Jakub (eds.): *Cogito, Scribo, Spero. Auxiliary Historical Sciences in the Central Europe at the Outset of the 21st Century.* Hradec Králové, 2012. 193., 198–199.; Fried: *Der päpstliche Schutz,* 290.

²⁵ Lásd: Zientara: *Heinrich der Bärtige,* 255., 285., 290.

²⁶ A pápai oltalomra lásd: Fried: *Der päpstliche Schutz,* illetve Barabás Gábor: *Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg. Egy historiográfiai vita margójára.* Világtörténet, 37. évf. (2015) 1. sz. 6–7. Kálmán szerepére lásd: Fried: *Der päpstliche Schutz,* 309–310. Az özvegyek középkori helyzetére és lehetőségeikre lásd: Hudáček, Pavol: *The Legal Position of Widows in Medieval Hungary up to 1222 and the Question of Dower.* Historický časopis, vol. 62. Supplement (2014) 3–12.

²⁷ A két ügy hátterére és lefolyására lásd: Barabás: *Viola,* 7–10. A megbízások illeszkednek a III. Ince pontifikátusa alatt indult tendenciába, mely szerint az özvegyek számára nyújtott pápai védelmek száma folyamatosan nőtt. Fried: *Der päpstliche Schutz,* 264–265.

kapcsolata, hiszen felesége anyja volt, kellőképpen indokolja a herceg megbízását.²⁸ Viola szorongatott helyzetével²⁹ kapcsolatban viszont nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy miért bízta meg IX. Gergely pápa Kálmánt konzervátorként az oltalommal. Az opolei hercegnő személyének vizsgálata nyújthat segítséget a kérdés megválaszolásához. Származásáról azonban életének későbbi szakaszaival³⁰ ellentétben nagyon kevés információval rendelkezünk, tulajdonképpen egyetlen adattal Jan Długosz *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae* című munkájából, amelyben az 1251-es évnél Viola halálával kapcsolatban a következő olvasható: „*Viola genere et natione Bulgara, Ducissa de Opol, moritur*”.³¹ Ezen állítás alapján a lengyel historiográfiában ma is tartja magát az az álláspont, hogy Viola bolgár hercegnő volt.³² Az utóbbi időben felmerült az opolei hercegnő magyar vagy Rusz-béli,³³ esetleg dalmáciai³⁴ származásának a lehetősége is.³⁵ Az utóbbi három lehetőség mindegyike magyarázhatná Kálmán megbízását, ám a források hiánya miatt úgy véljük, jelenlegi ismereteink nem elegendőek a kérdés eldöntéséhez.

Ami a szlavón herceg konkrét tevékenységét illeti, mindkét esetben hiányoznak a további források. Nem tudhatjuk tehát bizonyosan, hogy Kálmán egyáltalán tudott- vagy akart-e tenni bármit is Grzymisława és Viola érdekében. Az ugyanakkor talán beszédes körülmény, hogy a pápa többé nem kérte fel a herceget világi protektornak hasonló ügyben, bár 1234-ben őt és családját is az Apostoli Szék oltalma alá vette IX. Gergely a boszniai eretnekek elleni harc segítése érdekében.³⁶

²⁸ RPR no. 9352.; RGIX no. 1649. Zientara: *Heinrich der Bärtige*, 285–287. Karol Hollý Salomea az ügyben játszott szerepét emelte ki. Hollý: *Princess Salomea*, 28–29.

²⁹ Lásd: Barabás: *Viola*, 7–10.; Zientara: *Heinrich der Bärtige*, 280–281., 289.; Wiszewski, Przemysław: *Henryk II Pobożny. Biografia Polityczna*. Legnica, 2011. 28., 124., 155–156., 235.; Grabowska: *The Church*, 192–193.; Hudáček: *The Legal Position*, 11.

³⁰ Lásd: W. Swoboda, Wincenty: *Księżna kaliska Bulgarką? Przyczynek do rozbioru krytycznego Analium Długosza*. Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza, vol. 3. (1980). 61.

³¹ *Joannis Długossi seu Longini, canonici Cracoviensis: Historiae Poloniae. Libri XII. Ad veterrimorum Librorum Manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotatibusque instruxit Ignatius Żegota Paul. Cura et impensis Alexandri Przezdziecki. Tomus I. Cracoviae, 1873. 327.*

³² Lásd: Dziewulski, Władysław: „*Bulgarka księżną opolską?*” Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka. Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2. (1969); Barciak, Antoni: *Księżęta i księżne Górnegó Śląska: praca zbiorowa*. Katowice, 1995. 44., 69–70., 89., 114., 120.; Zientara: *Heinrich der Bärtige*, 280.; Jasiński, Kazimierz: *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzeszcy, świdniccy, ziebiccy, głogowscy, żagańscy, oleśnicy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*. Kraków, 2007. 501–502., 506.; Gładysz, Mikołaj: *Zapomniani krzyżowcy: Polska wobec ruchu krucjatowego w XII-XIII wieku*. Warszawa, 2004. 166–167.; Pobóg-Lenartowicz, Anna: *Viola, Bulgarka, księżna opolską. Przyczynek do migracji małżeńskich w średniowieczu*. In: Chlebowska Agnieszka – Sierakowska, Katarzyna (eds.): *Kobiety i procesy migracyjne*. Warszawa, 2010. 11–17.; Grabowska: *The Church*, 192.

³³ Lásd: Swoboda: *Księżna kaliska Bulgarką?* id. mű; Horwat, Jerzy: *Księstwo opolskie i jego podziały do 1532 r.: księżęta, miasta, Kościół, urzędy, własność prywatna*. Rzeszów, 2002. 28–30.; Horwat, Jerzy: *Księżęta górnośląscy z dynastii Piastów: Uwagi i uzupełnienia na genealogiczne*. Ruda Śląska, 2005. 24–27. Vö. Hollý: *Princess Salomea*, 13.

³⁴ Dąbrowski, Dariusz: *Slovak and Southern Slavic Threads in the Genealogy of the Piast and Rurikid Dynasties in the Thirteenth Century*. In: Kucharská–Kuzmová–Mesiarkin (eds.): *Slovakia and Croatia*, 113–116.

³⁵ A téma részletes bemutatására lásd: Barabás: *Viola*, 15–18.

³⁶ RPR no. 9735.; RGIX no. 2123.

Kálmán és a templomosok pereskedése

Az 1230-as években pápai eljárás folyt Kálmán ellen,³⁷ mivel a Templomos Rend szlavóniai provinciájának³⁸ képviselői állítása szerint a herceg korlátozta a keresztesek jogait, valamint elvette bizonyos birtokait. A templomosok képviselői – Kálmán egy 1231-es oklevelének³⁹ a szövege szerint – egy 1231. július 8-án kelt pápai oklevelet adtak át a hercegnek,⁴⁰ amelyben az egyházfő Kálmánt a templomosok jogainak és javainak helyreállítására intette. IX. Gergely a herceg magatartása miatt korábban már megbízta a kalocsai érseket, valamint a pécsi és a zágrábi püspököt, hogy Kálmánt és tanácsadóit is büntessék meg, ha arra esetleges vonakodása miatt szükség lenne.⁴¹ Figyelemreméltó, hogy a templomos rend korábban egy bizonyos Rasecha föld tulajdona miatt a zágrábi püspökkel és káptalannal állt perben, amely először Kálmán előtt folyt, majd 1230-ban Ugrin kalocsai érsek közvetítésével jött létre meg-egyezés az ügyben.⁴²

Kálmán vonakodása miatt azonban újabb küldötteket kellett megbíznia IX. Gergelynek, aki 1231. július 31-én a pécsi püspök mellett a pécsi prépostot és a pécsváradi apátot hatalmazta fel delegáltjaiként. A pápa azonban azt is kikötötte, hogy Kálmánt különleges pápai engedély nélkül nem közösiíthetik ki.⁴³ A herceg végül elfogadta a feltételeket, ahogyan a már említett oklevele is bizonyítja, amellyel a templomos lovagrend szlavóniai, horvátországi és dalmáciai rendtartományát, illetve annak népeit Kálmán mentesítette a *marturina*, a

³⁷ A perhez lásd: Kanyó: *Kálmán herceg*, 421–423.

³⁸ Lásd: Hunyadi Zsolt: *The formation of the territorial structure of the Templars and Hospitallers in the medieval Kingdom of Hungary*. In: Borchardt, Karl – Libor, Jan (Hrsg.): *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa: Mittelalter*. Brno, 2011. 184–186.

³⁹ RD no. 8. A herceg 1231-es oklevelével kapcsolatban az *auctoritate apostolica* formula mindenképpen említést érdemel, amely a delegált bírókra vonatkozott, követve a pápai oklevelek megfogalmazását. Lásd: Barabás Gábor: *A pápai írásbeliség hatása a magyarországi kiküldött bírók oklevelés gyakorlatára a 13. század első felében*. Per Asper Ad Astra, 2. évf. (2015) 1. sz. 24–25.

⁴⁰ RPR no. 8762.; RGIX no. 679.

⁴¹ „...Ceterum, quum iidem fratres ex parte alia litteras super hoc exsequutorias **auctoritate apostolica** ad venerabiles patres, Ugrinum, Dei gratia, Colocensem archiepiscopum, Bartholomeum Quinqueecclesien. et Zagrabiensem, episcopos obtinerent...” *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*. Ed. by Gregorius Fejér. Buda, 1828–1844. (a továbbiakban: CDH) III/2. 233., RD no. 8. És: „...ac postmodum ad venerabilem fratrem nostrum Colocensem archiepiscopum eiusque collegas executorias a nobis litteras impetrassent...” *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus – Árpád-kori új okmánytár*. I–XII. Ed. Wenzel Gusztáv. Budapest, 1860–1873. (a továbbiakban: ÁÚO) II. 46–47., RPR no. 10216.; RGIX no. 3255. [Kiemelés tőlem. B. G.] Lásd: Koszta László: *Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251)*. In: uő: *Írásbeliség és egyházkormányzat. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged, 2007. 30. (Capitulum III.)

⁴² *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae*. Ed. by T. Smičiklas. Zagrabiae, 1904. (a továbbiakban: CDCr) III. 331–332.

⁴³ „...super hoc scripta nostra direximus, dictam compositionem, sicut sine preiudicio provide facta est, et ab utraque parte sponte recepta, faciatis per censuram ecclesiasticam, appellatione remota, firmiter observari, non obstante indulgentia, que sibi a nobis, sicut dicitur, est concessa, **ut nullus in eum absque speciali mandato Sedis Apostolice sententiam excommunicationis audeat promulgare**...” CDH III/2. 113–114., RPR no. 8776. [Kiemelés tőlem. B. G.] Vö. Figueira, Robert C.: *Papal Reserved Powers and the Limitations on Legatine Authority*. In: Sweeney, James Ross – Chodorow, Stanley (eds.): *Popes, Teachers and Canon Law in the Middle Ages*. Ithaca – New York, 1989. 193–194. Ezen irat egy későbbi említésére lásd: „Alioquin vos, filii abbas et prepositi, ac dilectus filius abbas Waradiensis, quibus super hoc scripta nostra direximus, dictam compositionem...” ÁÚO II. 46–47.; RPR no. 10216.; RGIX no. 3255.

collecta, a vámok, a szabad dénárok, a *pondus*, a hercegi és báni *descensus*, valamint minden más adó alól.⁴⁴

IX. Gergely egy későbbi levele azonban arra enged következtetni, hogy Kálmán nem mindenben tett eleget ígéretének. 1236. január 25-én ugyanis a pápa ismét arra intette őt, hogy tartsa be a templomosokkal kötött megállapodás részleteit,⁴⁵ mivel a herceg újfent birtokokat vett el tőlük.⁴⁶ Ebben az esetben a pécsváradi és cikádori apátok, valamint a pécsi prépost voltak a megbízott pápai végrehajtók.⁴⁷ 1236. július 30-án aztán a pécsi prépost és a cikádori apát mellett a pécsi püspök kapta meg a feladatot, hogy szüntessék meg a herceg és a lovagrend közti feszültséget.⁴⁸ Megbízásáról ugyanezzel a dátummal a templomosokat is értesítette a pápa.⁴⁹

Megegyezésről azonban nincs tudomásunk egészen 1239-ig, amikor a pécsi püspök káptalanával együtt oklevelet állított ki Kálmán herceg és a lovagrend megállapodásáról. Ez azonban nem kizárólag a korábbi ellentétre vonatkozott, hanem rendelkezett Bertalan püspöknek az ügy lezárásában játszott szerepe nyomán a herceg pécsi püspökségnek tett adományáról (Valkó és Baranya megyék nyestbőr-adójának tizede), valamint ehhez kapcsolódóan a rend számára a Baranya megyei Nekkse tizedjogainak biztosításáról is.⁵⁰ A feszültség ekkorra tehát már a múlté lehetett, és nem is újult ki a herceg 1241-es haláláig.

⁴⁴ „...nullus dux, nullus banus, nullus comes vel baiulus, nec aliquis alius in ducatu Sclavonie descensum [...] a predictis fratribus vel eorum hominibus sive iobagionibus super terram ipsorum commorantibus pro quibuslibet rebus presumat exigere.” CDCr III. 341. Lásd: Weisz–Zsoldos: A báni joghatóság, 471.; Weisz Boglárka: Királyi adók Szlavóniában a középkor első felében. (11–14. század). In: Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely (szerk.): Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Pécs, 2010. 131., 134. Nataša Procházková szerint az ellentét 1227-re nyúlik vissza, az 1231-es privilegium pedig ennek a hatására született. Procházková: *Postavenie haličského*, 72.

⁴⁵ „Quocirca serenitatem tuam rogandam duximus et monendam, quatenus compositionem ipsam studeas firmiter observare, ita quod regalem excellentiam commendare merito debeamus...” ÁÚO II. 39.; RPR no. 10086.; RGIX no. 2920. Lásd: Koszta: *Egy francia származású főpap Magyarországon*, 30.

⁴⁶ Lásd: Györffy: *Szlavónia*, 232.

⁴⁷ RGIX no. 2921.

⁴⁸ „...adhuc regalem excellentiam, sicut iterum sic affectuosius rogandam duximus et monendam, sibi in remissionem peccatorum iniungentes, ut et ablata fratribus supradictis restituat universa, et compositionem eandem studeat inviolabiliter observare quatenus si dictus rex preces nostras non adimpleverit in hac parte, premissis exceptionibus ab eo propositis et aliis frivolis non obstantibus, cum non sit deferendum homini contra Deum, loca ad que ipse devenerit supponatis ecclesiastico interdicto tamdiu observando [...] si vero contra compositionem predictam iuris aliquid se habere confidit, poterit coram nobis per procuratores idoneos assequi iustitie complementum. Ideoque in virtute obedientie districte precipiendo mandamus, quatenus si dictus rex preces nostras non adimpleverit in hac parte.” ÁÚO II. 46–47.; RPR no. 10216.; RGIX no. 3255.

⁴⁹ RGIX no. 3256.

⁵⁰ „...quum controversia inter excellentissimum dominum nostrum Colomannum regem et totius Sclavonie ducem, ex una parte, et magistrum domus templi in Hungaria et Sclavonia, ex altera dudum iam veretur...” CDH IV/1. 172., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Mohács Előtti Gyűjtemény. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 280 267. Lásd: Györffy: *Szlavónia*, 235.; Koszta László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)*. Pécs, 1998. 122.; Zsoldos: *Az ifjabb király országa*, 244.

A spalatói érsekség és a zágrábi püspökség egyesítésének terve

IX. Gergely 1240-ben egy magyarországi és egy dalmáciai egyházkerület helyzete miatt fordult Kálmánhoz, egy olyan ügyben, mely különösen figyelemreméltó a pápaság és a herceg kapcsolatát tekintve. Kálmán herceg – feltehetően István zágrábi püspökkel⁵¹ egyetértésben – ugyanis a spalatói érsekség és a zágrábi püspökség egyesítését kezdeményezte, hogy ezáltal a dalmáciai, horvátországi és szlavóniai egyházszervezetet is átalakítsa.⁵² A terv⁵³ kifejezetten ambiciózusnak tekinthető, hiszen a világi igazgatást tekintve a Kálmán által felügyelt területek különböző érseki tartományokba tartozó egyházainak az összevonását tűzte ki célul. A zágrábi püspökség ugyanis a magyar egyházszervezet keretében jött létre a 11. század végén,⁵⁴ majd a 12. század végére a megszilárduló keretek értelmében a zágrábi püspök a

⁵¹ István egyes vélemények szerint a Babonics (Babonić) családból származott (Basić: *O pokušaju*, 34.), míg mások Hahót-Buzád vagy Atyusz nembelinek tartják őt. (Gál Judit: „*Qui erat graciosus apud eum*” A spliti érsekek szerepe az Árpádok királyságában. In: Belucz Mónika – Gál Judit – Kádas István – Tarján Eszter [szerk.]: *Magister historiae. Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó mesterszakos hallgatói konferenciák előadásából.* Budapest, 2014. 64.; Juhász Csaba: *A császári társaskáptalan 1232. évi alapítólevelének arengája.* Magyar Könyvszemle, 133. évf. [2017] 2. sz. 2–3.) Egyházi pályára lépve világi méltóságot is elnyert, II. András kancellárja lett. István ekkor aradi prépost volt, majd nem sokkal később zágrábi püspökké választották. Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája. 1000–1301.* Budapest, 2011. 108.; Dujmović, Danko – Jukić, Vjekoslav: *The „Koloman Renaissance” in North Western Croatia – An Unfinished Project.* Starohrvatska prosvjeta, vol. III. 37. (2010). 174.; Goss, Vladimir P.: *The Battle of Cathedrals: or how Zagreb almost Became an Archbishopric in the 13th Century.* In: Quintavalle, Arturo Carlo (ed.): *Medioevo: l'Europa delle cattedrali.* Atti del convegno internazionale di studi, Parma, 19–23 settembre 2006. Quintavalle, Milano, 2007. 146.; Goss, Vladimir P.: *Bishop Stjepan II and Herceg Koloman and the Beginnings of the Gothic in Croatia.* *Hortus artium medievalium*, vol. 13. (2007) no. 1. 212.; Körmendi Tamás: *A zágrábi püspökség alapítási éve.* In: Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (szerk.): „Köztes-Európa” vonzásában: Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Pécs, 2012. 379.

⁵² Nem mindenki a herceg és a püspök kapcsolatában látta a terv eredetét. Györfy György arra hívta fel a figyelmet, hogy az egyesítés megfogalmazásakor Kálmán kancellárja a zágrábi prépost, Fiüle volt, míg Spalatóban ekkor a későbbi történetíró, Tamás volt a főesperes. Lásd: Györfy: *Szlavónia*, 234. Alátámasztja e körülmény jelentőségét, hogy Tamás *Historia Salonitanorum* című művében több helyen is kifejezésre juttatta pozitív véleményét a szlavón herceggel kapcsolatban, feltehetően tehát Kálmán hívei közé kell számítanunk őt. Vö. „*Erat autem adhuc puer adolescens, nec tale quid ab eo gestum est, quod dignum memorie haberetur.*” *Thomae Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum.* Ed. by Perić, Olga – Karbić, Damir – Matijević Sokol, Mirjana – Sweeney, James Ross. Budapest – New York, 2006. (a továbbiakban: *Thomae Spalatensis*) 198. Elmentmond ennek ugyanakkor, hogy Tamás az egyesítés tervéről nem tesz említést művében, ami alapján a főesperes inkább az ellenzők, de legalábbis a semlegesek táborát gyarapíthatta. Lásd még: Goss: *The Battle of Chatedrals*, 146.; Goss: *Bishop Stjepan II*, 212. Az ügyet említi még Körmendi: *A zágrábi püspökség*, 381.

⁵³ Nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, hogy eredendően kitől származott az ötlet, Kálmántól vagy István püspöktől, esetleg mindkettőjüktől. Lásd: Basić: *O pokušaju*, 35.; Goss: *The Battle of Chatedrals*, 146.; Goss: *Bishop Stjepan II*, 212.

⁵⁴ Györfy: *Szlavónia*, 230.; Körmendi: *A zágrábi püspökség alapítási éve*, 340–341.; Körmendi Tamás: *Szent László és Horvátország.* In: Zsoldos, Attila (szerk.): *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 1.* Nagyvárad, 2014. 86.; Szeberényi Gábor: *A zágrábi püspökség Szlavónia megszervezésében játszott szerepének egyházszervezeti vonatkozásai.* In: Bebesi György (szerk.): *Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei 1.* Szekszárd, 1999. 43.; Koszta, László: *State Power and Ecclesiastical System in Eleventh Century Hungary.* In: Petrovics, István – Tóth, Sándor László – Congdon, Elanor A. (eds.):

kalocsai érsek szuffragáneusa lett.⁵⁵ A 13. század elején kialakuló egész Szlavónia (*tota Sclavonia* területe),⁵⁶ amelynek élén – a bánok mellett⁵⁷ – Bélától kezdve királyi hercegek álltak, nagyrészt egybeesett a zágrábi egyházmegyével. Ennek révén pedig a Dráva mint határ az egyházi mellett – részben – világi értelemben is választóvonalá vált.⁵⁸ Kálmán herceg – István zágrábi püspökkel együttműködve – ezt a fennálló helyzetet kívánta megváltoztatni, feltehetően azzal a céllal, hogy az uralma alatt álló területek⁵⁹ egyházi értelemben is egy egységbe tartozzanak.⁶⁰ A terv lényege a zágrábi püspökség érseki rangra emelése és akár a magyarországi egyházszervezetből történő kivonása volt, ami találkozhatott István püspök ambícióival is. Ezen elmélet értelmében a spalatói helyett az érseki rangra emelt zágrábi főpap lett volna Dalmácia mellett Horvátország és egyúttal a korábban a magyar egyházszervezet részét képező Szlavónia érseke.⁶¹ A fennmaradt források alapján azonban nem lehetünk bizonyosak ebben az értelmezésben, ugyanis az ismert adatok felhasználásával éppúgy lehet amellet érvelni, hogy Kálmán a dalmáciai egyházakat kívánta bevonni a magyar egyházszervezet keretébe.

Kálmán – bár terve kétségtelenül nagy ívűnek mondható – egy már létező hagyományhoz kapcsolódott, hiszen a magyar uralkodók korábban is előszeretettel igyekeztek beleszólni a dalmáciai főpapi székek, mindenekelőtt a spalatói betöltésének az ügyébe.⁶² A herceg

„In my spirit and thought I remained a European of Hungarian origin”: *Medieval Historical Studies in Memory of Zoltan J. Kosztolnyik*. Szeged, (Capitulum VI.) 2010. 73.

⁵⁵ Lásd: Basić: *O pokušaju*, 33.; Koszta: *State power*, 71.; Koszta László: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. Pécs, 2013. 85. 98–103.

⁵⁶ A fogalomra lásd: Györffy: *Szlavónia*, 226–230., 233–239.; Kristó: *A feudális széttagolódás Magyarországon*, 89–94.; Zsoldos Attila: *Egész Szlavónia bánja*. In: Neumann Tibor (szerk.): *Tanulmányok a középkorról*. *Analecta mediaevalia* I. Budapest, 2001. 271–272., 276–281; Szeberényi Gábor: *Szlavónia határai a 13–14. században. Megjegyzések a Dráva és a Gvozd határszerepének megítéléséhez*. In: Tóber Márta – Maléth Ágnes (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok* 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai. Szeged, 2015. 215–222.; Csákó Judit: *A Magyar–lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány*. Századok, 148. évf. (2014) 2. sz. 312.; Basić: *O pokušaju*, 33.; Fine, John V. A. Jr.: *When Ethnicity Did Not Matter in The Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Ann Arbor, 2006. 70–94. A kutatástörténet összefoglalására legutóbb lásd: Körmendi Tamás: *Szlavónia korai hovatartozása*. Századok, 146. évf. (2012) 2. sz. 369–370.

⁵⁷ Lásd: Almási: Bán. In: KMTL 78.

⁵⁸ Györffy: *Szlavónia*, 230. A Kálmán uralma alá tartozó terület ugyanakkor Somogy és Zala megyék révén részben túlnyúlt a Dráva képezte határvonalon. Lásd: Weisz–Zsoldos: *A báni joghatóság*, 477.; Zsoldos: *Családi ügy*, 24–25.; Zsoldos: *Az ifjabb király országa*, 243–244.

⁵⁹ Feltehetően Szlavónia, Horvátország és Dalmácia mellett Bosznia is ebbe a körbe tartozott volna a herceg tervei szerint, ami által – legalábbis egyes értelmezések alapján – egy Szent István koronájához tartozó egységes terület („királyság”) jött volna létre. Goss: *The Battle of Chatedrals*, 146.; Goss: *Bishop Stjepan II*, 212., 221.

⁶⁰ Györffy: *Szlavónia*, 234.; Basić: *O pokušaju*, 35.; Goss: *Bishop Stjepan II*, 212. A dalmáciai és horvát egyház különállásához lásd még: Zsoldos: *Egész Szlavónia bánja*, 270.

⁶¹ Basić: *O pokušaju*, 35.; Dujmović–Jukić: *The „Koloman Renaissance”*, 177.

⁶² Dujmović–Jukić: *The „Koloman Renaissance”*, 177. Példaképp elég talán Bernát spalatói érsek esetét említeni, aki Imre király korábbi nevelőjeként emelkedett a spalatói érseki méltóságra. Lásd: Gál: „*Qui erat...*”, 62–63., 66–68.; Gál Judit: *The Roles and Loyalties of the Bishops and Archbishops of Dalmatia (1102–1301)*. *Hungarian Historical Review*, vol. 3. (2014) no. 3. 476., 478., 487–488. A dalmáciai főpapok és a magyar uralkodók kapcsolatára átfogóan lásd: Gál: „*Qui erat*”, id. mű.

számára bizonyosan komoly előnyökkel járt volna, ha területe egyházát Spalato helyett Szlavónia központjából – a vele régóta együttműködő, immár érseki rangra emelkedett Istvánnal együttműködve – felügyelhette volna.⁶³ Egyes – nehezen bizonyítható – vélemények szerint Kálmán ezzel halicsi igényeinek gyakorlati felélesztését készítette elő. Zágráb rangemelése révén ugyanis István püspök lett volna a herceg minden tartományának lelki és – Kálmán megbízásából – világi vezetője. A bizalmas munkatárs jelenléte nyújtotta biztonság pedig lehetőséget teremtett volna Halics királyának, hogy – szepességi birtokaira alapozva⁶⁴ – megpróbálja ismét uralma alá kényszeríteni egykori királyságát.⁶⁵ A források teljes hiánya miatt nem bizonyítható azonban, hogy az egyesítés szándéka mögött a halicsi igények újbóli előtérbe kerülése állt volna, a halicsi helyzet, valamint az azzal kapcsolatos 1235 utáni magyar királyi – és hercegi – inaktivitás alapján pedig egyenesen el is kell utasítanunk ezt a feltételezést.⁶⁶

A különböző feltevésekkel szemben azt bizonyosan tudjuk, hogy a fennálló egyházi keretek megváltoztatása a korábbiakkal ellentétben a 13. században már nem lett volna lehetséges pápai jóváhagyás nélkül,⁶⁷ így a szlavón herceg IX. Gergely pápához fordult, beleegyezését kérve Zágráb és Spalato uniójához. Kálmán a pápának Péter nevű követé útján küldött levele ugyan nem maradt ránk, de a válaszból tudjuk, hogy a spalatói egyházat ért pusztításokkal, valamint Göncöl érsek⁶⁸ nehéz helyzetével indokolta a tervet. Figyelemreméltó, hogy még az idős – magyar származású – spalatói főpapot is sikerült megnyerni céljuknak.⁶⁹ A dalmáciai városban azonban feltehetően nem mindenki várhatta kitörő örömmel a terv megvalósulását. Különösen beszédes az a körülmény is, hogy a kortárs Spalatói Tamás történeti munkájában jótékonyan elfeledkezve Kálmán szándékáról, meg sem említi, hogy az általa kedvelt herceg milyen kérelemmel fordult az Apostoli Székhez.⁷⁰

IX. Gergely nem utasította el egyértelműen a kezdeményezést, de nem is adta áldását az egyesítésre. 1240. június 6-án kelt levelével Kálmán tudtára adta, hogy az egyesítéshez előbb szükséges a kalocsai érsek, a zágrábi püspök és káptalanjaik beleegyezése.⁷¹ Felmerült az a feltételezés, hogy a terv Ugrin érsek ellenállásán bukott el, erre nézve azonban nem rendelkezünk forrásokkal.⁷² A pápa motivációit illetően sem lehetünk teljesen biztosak, de feltehetően azért sem utasíthatta el kategorikusan a javaslatot,⁷³ mivel szorongatott helyzetében

⁶³ Dujmović–Jukić: *The „Koloman Renaissance”*, 177.

⁶⁴ Basić: *O pokušaju*, 36–37.

⁶⁵ Dujmović–Jukić: *The „Koloman Renaissance”*, 177.

⁶⁶ A halicsi helyzetre, valamint a fejedelmek és IV. Béla 1241 előtti kapcsolatára lásd: Font: *Árpád-házi királyok*, 238–242.

⁶⁷ A pápaság 13. századi történetére lásd: Herbers, Klaus: *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*. Darmstadt, 2012. 172–210.

⁶⁸ Lásd: Gál: „Qui erat...”, 63–64., 68.

⁶⁹ Lásd: Kristó: *A feudális széttagolódás Magyarországon*, 91.; Basić: *O pokušaju*, 35.; Dujmović–Jukić: *The „Koloman Renaissance”*, 177.; Goss: *The Battle of Chatedrals*, 150.; Goss: *Bishop Stjepan II*, 218.; Gál: „Qui erat...”, 66.

⁷⁰ Vö. Thomaes Spalatensis.

⁷¹ „...ducatum tuum Sclavonie ven. fratri nostro Zagrabiensi episcopo pro meliorando statu ipsius Spalatensis ecclesie liberali pietate conferre.” Theiner, Augustinus (ed.): *Vetera monumenta historica. Hungariam sacram illustrantia* (a továbbiakban: VMH) I–II. Romae, 1859–1860. I. no. 322.; RPR no. 10890.; RGIX no. 5216. Lásd: Basić: *O pokušaju*, 32–33.

⁷² Lásd: Kristó: *A feudális széttagolódás Magyarországon*, 91.; Gál: „Qui erat...”, 66.

⁷³ Más vélemények szerint a pápa kifejezetten támogatta a tervet. Basić: *O pokušaju*, 35.; Goss: *The Battle of Chatedrals*, 151.

szüksége volt minden támogatásra. IX. Gergely 1240-re ugyanis minden korábbinál komolyabb konfliktusba került II. Frigyes császárral,⁷⁴ amely szituációban talán nem kívánta kockáztatni a magyar királyi herceggel évek óta fennálló jó kapcsolatát.⁷⁵

1241-ben azonban az ügy Kálmán és IX. Gergely halála miatt végleg lekerült a napirendről.⁷⁶ Ebben a helyzetben István püspök gyakorlatilag egyedül, és ami talán még fontosabb, támogató nélkül maradt.⁷⁷ Nem kedvezett számára az a körülmény sem, hogy a IX. Gergelyt követő és mindössze néhány napig uralkodó IV. Celesztin után csak 1243-ban választották meg a következő pápát, IV. Incét.⁷⁸ A zágrábi főpap és az új egyházfő kapcsolata ráadásul nem volt feszültségektől mentes, legalábbis erre utal a pápa döntése, aki nem erősítette meg az időközben Göncöl halála⁷⁹ után spalatói érsekké választott Istvánt.⁸⁰ A püspök tehát pártfogója halála – és az egyesítés koncepciójának kudarca – után más utat keresett arra, hogy érseki rangra emelkedjen.⁸¹ Megválasztása éppen spalatói utódja, Tamás említett műve alapján ismert,⁸² amely szerint István esetében a kánoni normák mellőzése mellett laikus befolyás is érvényesült.⁸³ A spalatói főesperes ugyanakkor Göncöl érsekkel ellentétben feltehetően ellenezte az egyesítés tervét, és így ódzkodhatott a korábban az elképzelés mögött álló zágrábi püspök megválasztásától.⁸⁴ A pápai megerősítés elmaradása⁸⁵ miatt István kénytelen volt lemondani az érseki címről,⁸⁶ ami után 1247-es haláláig inkább saját egyházmegyéjének a mongol pusztítás utáni helyreállításával foglalkozott.⁸⁷

⁷⁴ Lásd: Herbers: *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, 180–185.; Basić: *O pokušaju*, 35–36.

⁷⁵ Dujmović–Jukić: *The „Koloman Renaissance”*, 178.

⁷⁶ A herceg belehalt a mongolokkal vívott Muhi csatában szerzett sebesüléseibe (Kádár: *Az Árpád-házi uralkodók*, 94.), míg IX. Gergely pár hónappal később, augusztus 22-én hunyt el a császár által ostrom alá vett Rómában. (Herbers: *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, 185.) Van, aki azt feltételezi, ha IX. Gergely tovább él, más véget ért volna a „katedrálisok csatája”. (Goss: *The Battle of Chatedrals*, 151–152.; Goss: *Bishop Stjepan II.*, 219.)

⁷⁷ Basić: *O pokušaju*, 38.

⁷⁸ Basić: *O pokušaju*, 39–40. Vö. Herbers: *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, 185.

⁷⁹ Lásd: Basić: *O pokušaju*, 38.

⁸⁰ Spalatói Tamás leírása: Thomae Spalatensi, 322–323. Vö. Goss: *The Battle of Chatedrals*, 150–151.; Goss: *Bishop Stjepan II.*, 219.; Gál: „Qui erat...”, 64.; Gál: *The Roles*, 477.

⁸¹ Érdemes megemlékeznünk arról is, hogy a tatárjárás eredményeképp ekkor mindkét magyarországi érseki szék megüresedett, amely szituáció további lehetőségeket tartogathatott volna az ambiciózus zágrábi püspök számára. Lásd: Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 81., 84. Vö. Basić: *O pokušaju*, 39.

⁸² Thomae Spalatensi, 306–307.

⁸³ „Tunc laycali importunitate et maxime Gargani annisu, modesto tamen et discreto, facta est ellectio de domino Stephano, Zagrabiensi episcopo, in Spalatensem archiepiscopum postulandum, qui tunc temporis Spalati morabatur. Erat autem episcopus ipse in auro et argento locuplex valde, aliis etiam divitiis opulentus. Mundana pompositate largus et curialis.” Thomae Spalatensi, 306.

⁸⁴ Basić: *O pokušaju*, 39.

⁸⁵ „His namque temporibus predictus Zagrabiensis episcopus missa relatione ad Romanam sedem nitebatur obtinere sue postulationis assensum cum quibusdam conditionibus, quas admittere noluit dominus Innocentius, nuper ad summe sedis apostolice apicem sublimatus. Quam ob rem dictus episcopus misit Spaletum et renunciavit postulationi de se facte dans licentiam de persona alia providendi.” Thomae Spalatensi, 322.

⁸⁶ Legalábbis Spalatói Tamás szerint ezt tette. Lásd: Basić: *O pokušaju*, 40.

⁸⁷ Basić: *O pokušaju*, 41.; Gál: „Qui erat...”, 64.; Gál: *The Roles*, 477. Vö. CDCr IV. 262. István a spalatói választás megerősítésének elmaradása ellenére sem vesztette el teljesen a pápasághoz fűződő korábbi jó kapcsolatát. Ezt mutatja például IV. Ince 1246. április 22-én kelt levele, amellyel azt a jogot

Egyéb ügyek

A továbbiakban olyan esetekre fókuszálunk, amelyek az előzőekhez viszonyítva rövidebb lefolyásúak voltak, vagy legalábbis kevesebb forrással rendelkezünk történetüket illetően. Először Kálmánnak a Pecorari Jakab pápai legátus és II. András király által kötött beregi egyezmény⁸⁸ megerősítésében játszott szerepét kell megvizsgálnunk. Jakab ugyanis komoly figyelmet fordított a megkötött egyezés végrehajtására is: a királynak egy a bíborosnak címzett oklevélben kellett átírnia az egyezmény a szövegét,⁸⁹ míg fiainak esküt kellett tenniük betartására.⁹⁰ A következő évben pedig Róbert esztergomi érsek és néhány püspök erősítette meg Béla herceg oklevelét,⁹¹ illetve maguk is írásba foglalták az egyezményt.⁹² Béla pedig egy 1234. február 23-án kelt irattal erősítette meg korábbi ígértét.⁹³ Végezetül IX. Gergely pápa is megerősítette az egyezményt egy Róbertnek címzett levelével.⁹⁴

II. András és Béla okleveleit szinte bizonyosan a legátus személyzete készítette, vagyis a pápai kancellária – és így a *stilus curiae*⁹⁵ – nyomát viselik magukon,⁹⁶ azonban Kálmán esetében erről nincs szó, irata formailag megfelel a herceg oklevelezési gyakorlatának. II. András diplomájával ellentétben például *intitulatio*ja egyértelműen beilleszthető a hercegi kancelláriára az 1230-as években jellemző mintába.⁹⁷ Ennek okát feltehetően abban kell keresnünk, hogy a legátus számára elsősorban a király és a trónörökös biztosítása volt különösen fontos, mellettük a szlavón hercege csak másodlagos, bár szükséges lehetett.

Kálmán és a pápa, illetve a legátus viszonyával kapcsolatban ki kell térnünk még a herceg és Salomea egy pápai privilégiumára is. A hercegi pár ugyanis egy 1234. október 15-i pápai

adta a zágrábi püspöknek, hogy őt külön engedély nélkül csak pápai legátus közösíthesse ki. RPR no. 12077. Lásd: Basić: *O pokušaju*, 41.

⁸⁸ Lásd: Almási Tibor: *Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja*. Magyar egyháztörténeti vázlatok, 5. évf. (1993) 1–2. sz. 135–138.

⁸⁹ Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica – Az árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II*. Budapest, 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 501. sz.

⁹⁰ RA no. 599.; RD no. 11. (VMH I. no. 199.) Vö. Kanyó: *Kálmán herceg*, 427–428.

⁹¹ CDH III/2. 374.

⁹² VMH I. no. 205.

⁹³ RA no. 604. E szerint ígéretet tett arra, hogy területén fellép az eretnekek ellen, és az engedetleneket az egyház hűségére vezeti. „...universos hereticos, et alios christianos, qui relictis fide christianitatis, ad superstitionem ismaelitarum, vel iudeorum pervertuntur, quocunque nomine censeantur, et fictos filios christianos de terris nostris bona fide studebimus pro viribus exstirpare, Et eos, qui Romane ecclesie in terra nostra sunt inobedientes, iuxta ritum uniuscuiusque nationis, qui non sit contra fidem catholicam, compellemus obedire Romane ecclesie.” CDH III/2. 375.

⁹⁴ 1234. január 23. RPR no. 9374.; RGIX no. 1479.

⁹⁵ Lásd: Frenz, Thomas: *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*. Stuttgart, 1986. 35–41.

⁹⁶ Lásd: RA no. 500., 501., 599. sz.; vö. Almási: *Egy ciszterci bíboros*, 136–137. Ezt mutatja Kálmán oklevelének a megfogalmazása is: „litteras sigillo domini Andree illustris regis Ungarie” CDH III/2. 350., RD no. 11.

⁹⁷ „Nos Colomanus, Dei gratia rex, et dux totius Sclavoniae” CDH III/2. 350., RD no. 11. Említést érdemel a tény, hogy a király és Béla okleveleitől eltérően ezen irat címzettje nem a legátus volt, hanem általános *inscriptio*val került kiadásra (*omnibus presentes litteras inspecturis*). Vö. Barabás: *A magyar királyi család*, 129.

levéllel⁹⁸ azt az engedményt kapta az egyházfőtől, hogy misét hallgathassanak a korábban Pecorari Jakab által elrendelt *interdictum* ellenére is.⁹⁹

IX. Gergely 1235-ben a pannonhalmi apátság helyzete miatt fordult a herceghez. Március 7-én kelt levelében arra figyelmeztette ugyanis a terület felett joghatóságot gyakorló Kálmánt, hogy segítse az apátságot somogyi tizedei begyűjtésében.¹⁰⁰ Mivel további forrás nem áll rendelkezésre, így csak feltételezhetjük, hogy a probléma megoldódott, Kálmán beavatkozásával vagy akár anélkül.

Kálmán herceg neve megjelent a Róbert érsek halála¹⁰¹ utáni 1239-es esztergomi érsek-választás ügyében is. Több 1239. március 6-án kelt pápai oklevél tájékoztat ugyanis a választás megerősítése körüli problémákról. IX. Gergely egyrészt az esztergomi káptalanhoz,¹⁰² másrészt Mátyás választott érsekhez fordult.¹⁰³ Az egyházfő előzőleg elutasította a korábbi váci püspök megválasztását, arra hivatkozva, hogy az a kánonjogi normák figyelmen kívül hagyásával történt, ahogy arról delegáltjai tájékoztatták. A pápa azonban döntését több egyházi és világi előkelő – köztük IV. Béla és Kálmán herceg – vallomásának hatására megváltoztatta, és elküldte a palliumot Mátyás számára.¹⁰⁴ A szlavón herceg tehát bátyjához hasonlóan¹⁰⁵ kiállt az újonnan választott főpap mellett.

Kálmán neve – ezúttal is IV. Bélával együtt – feltűnik továbbá egy 1239. december 19-én kelt pápai levélben is.¹⁰⁶ IX. Gergely a királyi testvérek nagybátyjának, Berthold aquileiai pátriárkának írt a főpap kiközösítése ügyében. A volt kalocsai érsek¹⁰⁷ ugyanis az 1230-as évek végének feszült politikai helyzetében IX. Gergellyel szemben II. Frigyes császár oldalára állt, ami miatt a pápa exkommunikációval sújtotta őt.¹⁰⁸ Berthold azonban változtatni kívánt

⁹⁸ „...auctoritate tibi presentium indulgemus, ut ad quemcunque locum ecclesiastico suppositum interdicto devenieris, nominatim interdictis et excommunicatis exclusis, non pulsatis campanis, clausis ianuis, et voce suppressa, tibi divina facias celebrari, dummodo causam non dederis interdicto.” ÁÚO I. 320.; RPR no. 9728.; RGIX no. 2125., 2126. Salomea legközelebb 1252-ben kapott pápai levelet. Lásd: Hollý: *Princess Salomea*, 29–30.

⁹⁹ Vö. Almási: *Egy ciszterci bíboros*, 136.

¹⁰⁰ „...abbate et conventu monasterii Sancti Martini de Pannonia intelleximus et miramur, quod cum te deccat sicut virum catholicum et devotum loca religiosa diligere et in sua iusticia confovere, tu quasdam decimas in comitatu Simigiensi pertinentes ad ipsos eis minus iuste subtractas tuis usibus applicasti in enorme ipsius monasterii detrimentum...” ÁÚO I. 316.; DF 206 949; RPR no. 9848. Vö. Zsoldos: *Az ifjabb király országa*, 243–244.

¹⁰¹ Beke Margit: *Róbert*. In: uő (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest, 2003. 102–103.; Varga Lajos: *Rátót nembeli Mátyás*. In: uo. 104.

¹⁰² RPR no. 10850.; RGIX no. 5082.

¹⁰³ RPR no. 10851.; RGIX no. 5085.

¹⁰⁴ „Ceterum attendentes, quod carissimorum in Christo filiorum nostrorum, B. Ungarie, et Colomani, regum illustrium, et aliorum fide dignorum testimonia de vita et conversatione honesta, litteratura et gravitate morum eundem episcopum apud nos reddiderunt quam plurimum commendatum [...] nos paleum, insigne videlicet pontificalis officii, a supradictis procuratoribus vestris, ex parte vestra cura ea, qua decet instantia postulatum, vestris supplicationibus annuentes...” VMH I. no. 316. Vö. Ganzer, Klaus: *Papsttum und Bistumbesetzungen in der Zeit von Gregor IX. bis Bonifaz VIII.* Köln–Graz, 1968. 129.

¹⁰⁵ Béla és Kálmán különlegesen jónak mondható viszonyára lásd: Procházková: *Postavenie haličského*, 71–72.; Basić: *O pokušaju*, 33–34.; Hollý: *Princess Salomea*, 27.; Szovák: *A kun misszió*, 119.

¹⁰⁶ RPR no. 10830.; RGIX no. 4998.

¹⁰⁷ Lásd: Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 84.

¹⁰⁸ „Sed tu prout convenit non attendens, Friderico dicto imperatori, Dei et ecclesie inimico, iuste a nobis suis exigentibus meritis multis ex causis excommunicationis vinculo innodato, ausu damp-

helyzetén, legalábbis erről tanúskodik IX. Gergely levele, amely szerint IV. Béla és Kálmán azzal a kérelemmel fordultak az Apostoli Székhez, hogy a pápa oldja fel a nagybátyjuk ellen alkalmazott egyházi fenyítéket. Az egyházfő, ahogy írta, nem kívánta – hisz nem is lett volna illő – elutasítani a számára a keresztény uralkodók között is különösen kedves királyok kérelmét, de feltételül szabta Bertholdnak, hogy személyesen jelenjen meg előtte ez ügyben.¹⁰⁹ Kálmán herceg tehát ebben az esetben is bátyjával egyetértésben lépett fel, együtt fordultak IX. Gergelyhez egyik rokonuk érdekében. Ezzel kapcsolatban nem haszontalan emlékeztetnünk arra, hogy Merániai Berthold,¹¹⁰ Gertrúd magyar királyné öccse legkésőbb 1205-től Magyarországon tartózkodott. Sógora, II. András támogatásával ugyanis – bár nem minden probléma nélkül¹¹¹ – a kalocsai érseki méltóságra emelkedett, amelyet egészen 1219-ig töltött be, amikor is az aquileiai pátriárka címet nyerte el.¹¹² Béla és Kálmán így feltehetően közel álltak anyai nagybátyjukhoz,¹¹³ mindketten rendelkezettek hozzá köthető gyermekkori emlékekkel, vagyis nem kell meglepődnünk azon, hogy felléptek Berthold érdekében.

A magyar király és a szlavóniai herceg szerepére hivatkozik IX. Gergely egy további oklevele is. 1241. január 28-án ugyanis azzal bízta meg Gregorius de Montelongo pápai alszerpapot (*subdiakonust*),¹¹⁴ legátusát, hogy a korábbiak értelmében oldja fel Berthold kiközösítését. Az aquileiai pátriárka felmentésén túl számunkra különösen nagy jelentőségű az, hogy

nabili communicare tam in divinis officiis quam in osculo et in mensa contemptis ecclesie clavibus presumpsisti.” Gombos F. Albin (ed.): *Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III.* Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: CFH) no. 2597.; RPR no. 10830. RGIX no. 4998. Lásd: Oefele, Edmund: *Berthold, Patriarch von Aquileja.* In: *Allgemeine deutsche Biographie.* Bd. 2. Leipzig, 1875. (<https://www.deutsche-biographie.de/sfz69465.html#ndbcontent> Letöltve: 2016. dec. 31.) és Lyon, Jonathan R.: *Die Andechs-Meranier und das Bistum Bamberg.* In: Christine von Eickels – Klaus von Eickels (Hrsg.): *Das Bistum Bamberg in der Welt des Mittelalters.* Bamberg, 2007. 259.; A császár elleni pápai intézkedésekre ld. Hageneder: *Studien zur Dekretale*, 170–171.

¹⁰⁹ „*Licet igitur hec sit culpa in qua culpa est relaxare vindictam, et facilitas que facilitatem venie demeretur, quia tamen personas karissimorum in Christo filium nostrorum B. Ungariae ac C. Ruthenorum regum illustrium nepotum tuorum inter ceteros reges catholicos et principes christianos speciali quadam prerogativa dilectionis et gratie amplexamur, propter quod non valemus ipsorum regum devotioni negare, in quo debemus secundum deum alium quemcumque catholicum principem exaudire, hanc tibi pro eorum serenitatis honore gratiam faciemus, ut postquam ad nos iter arripueris veniendi, ab excommunicationis vinculo, quo propter hoc teneris astrictus, per venerabilem fratrem nostrum Castellanum episcopum, cui super hoc scripta nostra dirigimus, iuxta formam ecclesie absolvaris.*” CFH no. 2597.; RPR no. 10830.; RGIX no. 4998.

¹¹⁰ Lásd: Kiss Gergely: *Meránia és Aquileia között. Berthold kalocsai érsek pályafutásának egyház-kormányzati tanulságai.* In: Majorossy Judit (szerk.): *Egy történelmi gyilkosság margojára. Merániai Gertrúd emlékezete. 1213–2013.* Szentendre, 2014. 87–94.

¹¹¹ A Berthold elleni pápai vizsgálatra lásd: Barabás: *A pápaság*, 29., 196–197.

¹¹² Koszta László: *Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a XIII. század elejéig.* In: uő: *Írásbeliség és egyházkormányzat*, 251.; Koszta: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*, 110–111.

¹¹³ Értelmezhetően nem minden nagybátyjuk esetében számolhatunk hasonló közeli kapcsolattal, már csak a fizikai távolság miatt sem. Elég csak Kálmán és a sziléziai herceg, Szakállas Henrik (*Henryk Brodaty*) kapcsolatára gondolni. Erre lásd: Barabás: *Viola*, 7–12., 21.

¹¹⁴ RPR no. 10980.; Gregorius de Montelongo más magyar vonatkozású ügyekben is érintett volt. 1244-ben azt a feladatot kapta IV. Incétől, hogy gondoskodjék II. András özvegyéről, Beatrixról, illetve fiáról, Istvánról, majd 1251-ben Berthold halála után ő lett a következő aquileiai pátriárka. Lásd RPR no. 11377.; Eubel, Conrad (ed.): *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series.* Ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta. Münster, 1913. 99.

Béla és Kálmán korábbi kérelme ebben a szövegben sem maradt említés nélkül.¹¹⁵ A magyar uralkodók szerepvállalása tehát nem merült feledésbe, bár a kancelláriai gyakorlat alapján valószínűbbnek tűnik, hogy ez a passzus közvetlenül a korábbi pápai oklevélből került be az új parancsba.¹¹⁶

1240-ben Kálmán ismételt királyi bátyjával együtt tűnt fel a pápai forrásokban. Európa legtöbb uralkodójához és egyházi méltóságához hasonlóan ugyanis a magyar király és az ország prelátsai is meghívást kaptak a IX. Gergely pápa által 1241 húsvétjára tervezett egyetemes zsinatra.¹¹⁷ Az első ismert leveleket a királyhoz¹¹⁸ és Kálmán herceghez írta a pápa 1240. augusztus 9-én,¹¹⁹ felszólítva őket követek elküldésére. IX. Gergely augusztus 11-i levelében az esztergomi érseknek és az ország szinte összes püspökének,¹²⁰ valamint a panonhalmi apátnak¹²¹ is elküldte a zsinati megjelenésre vonatkozó meghívást. Ezt október 15-én a király, a herceg¹²² és a főpapok esetében is megismételte, kitérve a II. Frigyes császár jelentette veszélyre.¹²³ A mongol seregek támadása önmagában lehetetlenné tette volna a magyar részvételt, ám maga a zsinat sem valósult meg.¹²⁴

A tatárjárás szempontunkból azért is jelentős, mivel az utolsó ismert, Kálmánnak küldött pápai oklevél éppen a mongol támadás ügyét érintette.¹²⁵ Ez alapján vehetjük bizonyosra, hogy a herceg korábban, de már a katasztrofális muhi vereséget követően sebesülten maga tájékoztatta IX. Gergelyt a kialakult helyzetről.¹²⁶ A pápa védelem alá vette őt és egész családját, illetve kinyilvánította, hogy a mongolok ellen harcolók – a keresztesekhez hasonlóan – bűnbocsánatban részesülnek.¹²⁷ Hasonló tartalommal írt az egyházfő IV. Bélának is,¹²⁸ aki maga is az Apostoli Székhez fordult a királyság nehéz helyzete miatt.¹²⁹

Összegzés

Kálmán és IX. Gergely viszonyát vizsgálva kiemelhetjük, hogy II. András fia nem kizárólag az egyház *világi karjaként* jelent meg a pápai forrásokban, bár balkáni hadjárata és a két lengyel hercegnőt érintő pápai védelem ilyen jellegű ügyeknek tekinthetők. Az előbbi

¹¹⁵ „Quia personas carissimorum, filiorum nostrorum Bele Ungarie ac Colomani Ruthenorum regum illustrium, nepotum ipsius patriarce, supplicantium pro eodem speciali quadam prerogativa dilectionis et gratiae amplexamur, eorum supplicationibus annuentes mandamus...” CFH no. 2598.

¹¹⁶ A pápai kancellária működésére lásd: Frenz: *Papsturkunden*, 1986. 62–80.

¹¹⁷ Vö. Herbers: *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, 185.

¹¹⁸ RPR no. 10926.; RGIX no. 5559.

¹¹⁹ RGIX no. 5560.

¹²⁰ RPR no. 10930.; RGIX no. 5550–5557.

¹²¹ RGIX no. 5558.

¹²² RPR no. 10952.; RGIX no. 5773., 5774.

¹²³ ÁÚO II. 106–107., RPR no. 10945.; RGIX no. 5764–5772. II. Frigyes és a pápa ellentétére lásd: Matthew, Donald: *The Norman Kingdom of Sicily*. Cambridge, 1992. 347–354. 1241. február 26-án ismét IV. Bélának írt a pápa (RPR no. 10995.; RGIX no. 5886.), illetve az esztergomi érseknek. (RPR no. 10994.; RGIX no. 5887. Vö. RA no. 703.)

¹²⁴ Herbers: *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, 185.

¹²⁵ A pápai tevékenységre átfogóan lásd: Fried: *Der päpstliche Schutz*, 288.

¹²⁶ RD no. 23. Vö. Kanyó: *Kálmán herceg*, 441–442.

¹²⁷ RGIX no. 6058. Vö. Fried: *Der päpstliche Schutz*, 263–264.

¹²⁸ RPR no. 11034.; RGIX no. 6057.

¹²⁹ 1241. május 18. RA no. 706. Erre júliusban válaszolt a pápa. RPR no. 11043.; RGIX no. 6094.

esetében azonban felmerült annak lehetősége is, hogy éppen a herceg igyekezett megszerezni IX. Gergely támogatását boszniai hódításaihoz.

Kálmán templomosokkal folytatott pere tovább árnyalja ezt a képet, hiszen a lovagok éppen a herceggel fennálló konfliktusuk miatt fordultak a pápasághoz, és vették igénybe a kiküldött bíróság rendszerét. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a herceg ebben az esetben sem konkrétan a pápasággal került szembe, csak a lovagrenddel. Kálmán kezdeményező szerepben is megjelent, ahogyan azt a spalatói és a zágrábi egyházak egyesítésének terve is jól mutatja. Ezenkívül több esetben testvérével, IV. Bélával együtt vagy mellette tűnik fel a forrásokban, mint például Berthold aquileiai pátriárka ügyében, a tervezett egyetemes zsinat vagy a mongol támadás esetében. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy IX. Gergely pápa vagy hivatalnokai is észlelték a király és a herceg közötti összhangot, együttműködést, de emellett figyelmet fordítottak Kálmán különkormányzatának jelentőségére is. Figyelemreméltó, hogy Kálmán neve 1226 után nem merült fel többé a pápai forrásokban Haliccsal vagy akár a Kijevi Rusz más területeivel kapcsolatban, még ha a pápai kancelláriában – igaz, kisebb ingadozásokkal – ügyeltek is királyi címének a használatára. Kálmán és IX. Gergely pápa kapcsolata összességében tehát mindkét félre nézve kedvezőként írható le, amely különböző témák széles spektrumát fedte le, és viszonylag nagy hatást gyakorolt a magyar herceg életének alakulására.

GÁBOR BARABÁS

Duke Coloman of Slavonia and Pope Gregory IX. A Hungarian Royal Prince in the Service of the Apostolic See?

This study discusses the – markedly amicable – relationship between Prince Coloman, the son of King Andrew II (1205–1235), and Pope Gregory IX (1227–1241). The relationship between the Duke of Slavonia and the Head of the Church was fairly expansive, as shown by several issues besides the matters of Coloman and the Hungarian church, like the fight against the Bosnian heretics, the papal mandate given to the duke in the matter of two widowed Polish princesses, the vow to uphold the Treaty of Bereg, the legal disputes with the Slavonian province of the Knights Templar, and the planned unification of the churches of Spalato and Zagreb.

Számunk szerzői

CLAUDIA ALRAUM (Claudia.Alraum@fau.de) – történész, Friedrich-Alexander-Universität, Erlangen-Nürnberg

BAJÁNHÁZY ISTVÁN (jogbajan@freemail.hu) – római jogász, Miskolci Egyetem

BALÁZS PÉTER (tantris17@hotmail.com) – történész, Szegedi Tudományegyetem

BARABÁS GÁBOR (barab.gabor@gmail.com) – történész, Pécsi Tudományegyetem

CZIRÁKI ZSUZSA (czzsuzsanna@gmail.com) – történész, Szegedi Tudományegyetem

CSEERNUS SÁNDOR (csernus@hist.u-szeged.hu) – történész, Szegedi Tudományegyetem

MARIE-MADELEINE DE CEVINS (marie-madeleine@decevins.fr) – történész, Université de Rennes 2

F. ROMHÁNYI BEATRIX (t.romhanyi@gmail.com) – történész, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

HARASZTI SZABÓ PÉTER (szabo.szpeter@hotmail.com) – történész, PhD-hallgató, MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest

HORVÁTH ILLÉS (eliam3@gmail.com) – PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem

JUHÁSZ PÉTER (pjuhasz2003@gmail.com) – PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem

KATONA CSETE (csete.katona@gmail.com) – PhD-hallgató, Debreceni Tudományegyetem

PÉDERI TAMÁS (st.toma.st@gmail.com) – PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem

SZOLNOKI ZOLTÁN (szolnoki.zol@gmail.com) – PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem

TUSOR PÉTER (tusorpet2@gmail.com) – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba

A fordításokat BARABÁS GÁBOR, GALAMB GYÖRGY és RAKOVSZKY ANDRÁS készítette.

Contents

Essays

CLAUDIA ALRAUM

- Unification through jurisdiction. Remarks on papal judges delegated in Apulia prior to 1189 5

PÉTER JUHÁSZ

- The order of succession in the Árpád dynasty between the 10th and 12th centuries 17

GÁBOR BARABÁS

- Duke Coloman of Slavonia and Pope Gregory IX. A Hungarian Royal Prince in the Service of the Apostolic See? 36

SÁNDOR CSERNUS

- Imperial universalism in Sigismund's diplomatic practice. The morals of the visits to France and England 52

PÉTER TUSOR

- The Kingdom of Hungary and Rome, 1628–1635. Hungarian relations with the nunciatures of J.B. Pallotto, C. Rocci and M. Baglioni 74

Workshop

CSETE KATONA

- Assassins, spies, ambushes. Alternative methods of warfare in Icelandic sagas 94

PÉTER HARASZTI SZABÓ

- Parallel biographies? University attendance and career opportunities of the notaries of the Curia and the chancellery in the Sigismund-era 111

ILLÉS HORVÁTH

- The cult of Saint Ladislaus in Sigismund of Luxembourg's image as a ruler 128

Beyond our borders

- „They advised me not to make a career in this field”. Interview with Marie-Madeleine de Cevins. Discussion partner: *Beatrix F. Romhányi* 145

- Bibliography of Marie-Madeleine de Cevins' work 151

MARIE-MADELEINE DE CEVINS

- The table of the Franciscans. Dietary habits of the Friars Minor in the Late Medieval Europe 156

Reviews

Silver and power acquisition in Northeastern Europe (Adamczyk, Dariusz: <i>Silber und Macht. Fernhandel, Tribute und die piastische Herrschaftsbildung in nordosteuropäischer Perspektive [800–1100]. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2014</i>)	
TAMÁS PÉDERI	167
War of towers in Medieval Rome (Alberto di Santo: <i>Guerre di torri. Violenza e conflitto a Roma tra 1200 e 1500. Viella, Roma, 2016</i>)	
ZOLTÁN SZOLNOKI	171
A new step in rediscovering Roman public law in Hungary (Pókecz Kovács Attila: <i>A principátus közjoga. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2016</i>)	
ISTVÁN BAJÁNHÁZY	175
A few thoughts regarding a long-awaited Transylvanian archival reference book (Bernhard Heigl – Petra Rezac – Thomas Sindilariu: <i>Archivführer zur Geschichte der Deutschen in Kronstadt und dem Burzenland. De Gruyter Oldenbourg Verlag, München, 2016</i>)	
ZSUZSA CZIRÁKI	179
About the dangers of criticism (Reinhart Kosseleck: <i>Kritika és válság. Tanulmány a polgári világ patogeneziséről, Budapest, Atlantisz, 2016</i>)	
PÉTER BALÁZS	183
Authors	188

SZÍNHÁZ ÉS AZ EGÉSZ VILÁG

Kiss Csilla:

A színésznői házasságkötések és válások a hosszú 19. században

Szalisznyó Lilla:

A civakodó színész, a hanyag ruhatárnok és a részeg statiszta a színházi bíróság előtt: a Nemzeti Színház belső törvénykönyve és gyakorlati alkalmazása a 19. század közepén

Szabó-Reznek Eszter:

Az arisztokrácia önreprezentációja az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumi ünnepségén

Bödők Gergely:

Thália Arész szolgálatában: színház és színházi élet Magyarországon a Nagy Háború alatt

Heltai Gyöngyi:

Színházi „átállítás”: a pesti magánszínházi mező önszabályozó működési modelljének válsága (1936–1944)

Ring Orsolya:

Budapest kultúrbástyája vagy proletár bulvárszínház? A József Attila Színház Fodor Imre igazgatása alatt (1956–1975)

Imre Zoltán:

A velencei kalmár a Nemzeti Színházban, 1986

Ignác Ádám:

A populáris zene kutatásának kezdetei az államszocialista Magyarországon: az első generáció

A KORALL szerkesztőségének elérhetőségei

www.korall.org

terjesztes@korall.org és korall@korall.org

1113 Budapest, Valkói u. 9.

Előfizetési szándékát kérjük, jelezze a szerkesztőségnek, és valamennyi idejű munkát postázzuk Önnek. Az éves előfizetés ára 4500, egy szám ára 1250 Ft.

Soron következő 2017. évi tematikus számaink

70. Országgyűlések Magyarországon

Következő számunk tartalmából

VARGA BÁLINT

Egy össze nem álló kép mozaikjai: Az Osztrák–Magyar Monarchia dualitásának kortárs reprezentációja

NAGY ILDIKÓ

Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte. Birodalmi és nemzeti szimbólumok az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon

MANHERCZ ORSOLYA

Ferenc József főherceg/császár/király Magyarországon, 1843–1867

BORÓVI DÁNIEL

„Lovon vagy gyalog”. Az Andrássy- emlékmű felállítása és bontása a források tükrében

SZEMETHY TAMÁS

Hogyan lett Michael Mandukából báró Horváth Mihály? Egy 18. századi görög kereskedő a magyarországi új arisztokraták között

KÖKÉNY ANDREA

Stephen F. Austin és a Texasi Köztársaság születése

ARI HELO

Elszakadás a progresszív történetírástól: múlt és politika az Amerika-tanulmányok területén

Beszélgetés Oplatka Andrással

OPLATKA ANDRÁS

Két ember, két korszak. Széchenyi István és Clemens Metternich

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

*

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén.

A folyóirat előfizetési díja egy évre 4000 Ft.

A lap ára egy szám megrendelése esetén 1000 Ft + postaköltség,
könyvesboltban 1100 Ft.

A folyóirat elektronikus előfizetési díja egy évre 3500 Ft

*

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: ELTE BTK könyvtár, VIII. ker., Múzeum krt. 6–8.;

Írók Boltja, Parnasszus Kft., VI. ker., Andrásy út 45.;

Könyvtárellátó Kht., XIII. ker., Váci út 19.;

Magyar Napló Könyvesbolt, VIII. ker., József körút 70.;

Penna Bölcsész Könyvesbolt, V. ker. Magyar u. 40.

Szeged: Egyetemi könyvtár, Petőfi S. sgt.;

Könyv- és Jegyzetbolt, Vitéz u.

Miskolc: Bibliofil Kft., Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33.;

Fókusz Könyvesbolt, Pátria üzletház.

Pécs: PTE Iskolaszövetkezet Könyvesbolt, Ifjúság út 6.;

PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár, Rókus u. 2.

*

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179.

e-mail: aetas@mail.u-szeged.hu

<http://www.aetas.hu>

Felelős kiadó: Deák Ágnes

Olvasószerkesztő: Horváthné Szélpál Mária

Szerkesztőségi titkár: Wirth Letícia

Telefon: (20) 593-04-56

A borítót tervezte: Annus Gábor

Nyomdai munkálatok: E-press Nyomdaipari Kft., Szeged

ISSN 0237-7934